

C

cenzura

z lat. *census*; od *cenere* = oceňovat, hodnotit člený (tj. záměrný a vědomý), institucionalizovaný a politicky podložený zásah státní moci do autorského záměru či do informačního toku. V širokém pojetí jakákoli kontrola → *informací* (obyčejně určených ke zveřejnění). Úžeji státní dohled nad šířením → *mediálních obsahů* (tradičně → *tištěných médií*, → *filmu*, divadla. → *rozhlasu* a → *televize*). Podmínkou užití pojmu bývá násilný (nekonsenzuální) zásah do práv autorů a vydavatelů. Základní třídění dělí c. podle procesu tisku na: a) předběžnou (preventivní), někdy též preskriptivní c. uplatněnou před vytištěním (zveřejněním) informace; b) následnou (represivní), někdy též exekutivní c. uplatněnou po vytištění (zveřejnění) informace (sem patří též dohled nad díly dovezenými ze zahraničí, revize děl či informací v knihovnách atd.).

Průběžná c. v tomto pojetí označuje kontinuální kontrolu (předběžnou i následnou).

Odlisné pojetí třídí c. na a) předběžnou c. před finální formulací obsahu; b) průběžnou c. mezi formulací a multiplikací informace; c) následnou c. uplatněnou po multiplikaci informace.

Jiné třídění sleduje, zda cenzurní zásah: a) je unikátní, mířený na jednu konkrétní informaci, dílo (přímá c.); b) je plošný, mířený na všechna díla

(ne)vyhovující určitému kritériu (nepřímá c.).

Také je možno sledovat fázi komunikačního procesu, v níž je cenzurní zásah prováděn. (⇒ *model komunikace lineární*) Zásah může být namířen proti: a) → *komunikátorovi*, často autorovi; b) *komunikátu* (dílu); c) → *adresátovi*.

Podle oblasti, v jejímž zájmu se děje, lze rozlišovat c.: a) politickou; b) náboženskou; c) hospodářskou; d) mravnostní.

Podle správnosti a závaznosti rozhodnutí lze rozlišovat c. ve formě: a) posudku (doporučení); b) nařízení (pokynu). Obvykle bývá c. vymezena časově emitací informace (autorem) a její recepcí (příjemcem), přesto je v širokém pojetí možné mluvit o c. i před formulací a po přijetí informace (zastrašování autora, trestání čtenáře). Často zmiňovaná autocenzura pojmenovává důsledek nepřímého tlaku na autora, který se ovšem vymyká právnímu pojetí c. – jen obtížně lze prokázat vliv kontextu na rozhodování autora (⇒ *spirála mlčení*).

Každá společnost měla své tradice, zvyky, tabu, zákony, které regulovaly chování jejích členů (např. sexuální, náboženské). S nástupem křesťanství jako státní → *ideologie* západního světa se rozvinula křesťanská náboženská c. Církevní hierarchie posilovala své postavení represí – myšlenky, kázání, knihy nevyhovující oficiálnímu výkladu byly zakázány. Nejstarší doklad pochází z r. 325, kdy byl na koncilu v Nicei zakázán Ariův spis *Thalios*. Formulace prvního indexu zapovězených knih bývá připisována papeži Gelasiovi I. (r. 496). Institucionalizovaný dohled, tzv. inkvizice, r. 1231 bulou *Excommunicamus* ukorvil papež Řehoř IX. Do vážných rozměrů posunula náboženskou c. bula *Summis desiderantes* papeže Inocence VIII.

věnovaná potírání čarodějnictví a její provozní manuál tzv. *Kladivo na čarodějnice*. Roku 1559 papež Pavel IV. seznam zakázaných textů poprvé zveřejnil. Tento tzv. *Index librorum prohibitorum* lat. *liber* = kniha, *prohibitus* = zakázaný omezoval komunikaci až do své poslední revize r. 1948 (zrušen až r. 1967). První cenzurní opatření uplatňovala církev následně, k předběžné kontrole mohla přistoupit až s rozvojem církevní správy (tyto snahy zesílily po vynálezu → *knihťisku*). Protestantství nepřineslo zásadní změnu v realizaci cenzurních aktivit – po upevnění svých pozic postupovaly protestantské autority podobně jako katolické.

Od vynálezu knihťisku se ale stává svoboda vyjadřování tématem politickým. Zásadní měrou přispěl k diskusi o svobodě tisku John Milton svou prací *Areopagitica* z r. 1644, kde ostře argumentoval pro svobodu slova a proti c. Základním východiskem mu byla teze, že člověk nemůže vědět, co je dobré, bez znalosti toho, co je špatné.

V přístupu ke kontrole informací a ve vztahu c. k politické moci se zřetelně vymezily dvě linie zobrazené v r. 1956 jako: a) autoritářský (a později sov.) model vyžadující služebnou roli → *medií* a jejich podporu vládním elitám; b) proti tomu stojící model liberální (libertinský, později sociální zodpovědnosti) vyžadující od médií vůči mocenským elitám kontrolní a opoziční funkci. (⇒ *čtyři teorie tisku, jejich kritika; teorie autoritářská; teorie sovětská; teorie sociální odpovědnosti*) Zakotvení c. navazovalo na klíčové ideologické teze dané společností. V autoritářském modelu (jehož modifikací je sovětský model) c. navazovala na princip absolutní moci vládnoucího subjektu, v libertariánském modelu (jehož modifi-

kací je teorie sociální odpovědnosti) konstituovaly roli c. myšlenky filozofů Johna Milтона, Johna Locka, Johna Stuarta Mila, založené na racionalistické filozofii a na přirozených právech člověka. Marxisticko-leninské pojetí tento koncept odmítalo s tím, že společenská odpovědnost tisku v kapitalistických podmínkách neznamená nic jiného než odpovědnost vůči buržoazní společnosti, tj. její vládnoucí třídě, a profesionální morálka novináře se zde nemůže projevit, protože novinář své schopnosti musí prodávat jako zboží. (⇒ *fetišismus zboží*) Socialistické pojetí objektivit (⇒ *objektivita zpravodajství*) zaštiťovalo c. jako zcela legální a logický nástroj: pravda je jen jedna, objektivní pravda třídního vidění světa. V marxisticko-leninském pojetí tedy c. zajišťovala omezení rozporu mezi zkušeností a obecnou tezí ideologie.

V regionu českých zemí kopíroval vývoj c. knižní produkce evrop. trendy. O c. médií v současném smyslu lze zde uvažovat až s rozvojem českých novin od konce 18. stol. Osvícenská politika reforem Josefa II. se projevila liberalizací i v případě c., po Josefově smrti ale došlo k ústupu zpět k tuhé reglementaci, ve které média vytrvala až do pol. 19. stol. V r. 1848 byla sice c. zrušena zákonem, ale po potlačení revolučních idejí se státní moc vrátila k osvědčenému postupu. Až ústava z r. 1867 ukotvila v Rakousku základní občanská práva, a v důsledku vedla k reformě kontroly médií. Absolutistický tiskový zákon z května 1851 byl v prosinci 1862 nahrazen liberálním zákonem, který byl pozměněn v r. 1868 a 1894 a po r. 1918 ho převzala nově vzniklá Československá republika (v průběhu 1. svět. války byla média podřízena výjimečnému režimu). Československá ústava z r. 1920

Obecná periodizace cenzury

epocha	nosič informace	možnost kontroly	cenzurní orgán	cenzurní akt*
šíření informace ve formě orální	člověk	úplná**	společenství	perzekuce (např. vyobcování) nebo likvidace autora či šířitele informace
přístupující informace psaná	psané texty – knihy, korespondence	snadná – kontrolovat lze téměř každý nosič informace	církev, suverén (autokrat, správce)	přístupuje perzekuce nebo likvidace nosiče, členáře nebo informace
přístupující informace tištěná	tištěné texty – knihy, noviny, efemérní tisky, korespondence	možná – ovšem možnost kontroly každého nosiče se s dostupností tisku postupně snižuje	církev, státní úředníci (stát)	přístupuje perzekuce nebo likvidace tiskaře, likvidace tiskárny, znemožnění kopírování informace, hospodářský tlak (pokuty, licence, kolky atd.)
přístupující informace masová	masově tištěné texty, audiovizuální produkty – masová média v analogovém kódu	nesnadná – pouze u části masových médií	státem delegovaná instituce	přístupuje perzekuce nebo likvidace média, znemožnění šíření média
přístupující informace datová	datové produkty v digitálním kódu – digitální TV, Internet	nelze odhadnout – technicky možná až úplná, reálně aplikovaná téměř žádná	potenciálně mezinárodní politické, příp. hospodářské organizace	přístupuje likvidace hardwaru, technické znemožnění přístupu k informaci, technické odříznutí šířitele či příjemce, perzekuce šířitele i příjemce (elektronicky i fyzicky), plošně zastavení definovaných obsahů

Pozn. k periodizaci:

* Některé dříve užívané postupy ztrácejí postupně na významu (např. fyzická likvidace autora).

** Sporné. Informace neexistuje fyzicky, za kontrolu je tedy nutno považovat trest pro autora či příjemce.

v § 113 zaručila svobodu tisku (a výslovně uvedla: „Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžně c.“) Přesto byla média podvázána spleť paragrafů, vytvořených ze šestnácti nadále platných (rakousko-uherských) předpisů a třiceti

čtyř československých norem, které poskytovaly dostatečný prostor pro případný zásah státní moci. Výrazně do tiskové svobody zasáhl již zákon o mimořádných opatřeních z r. 1920. Malý tiskový zákon z r. 1933 a zákon o obraně státu z r. 1936

umožnily v době zvýšeného ohrožení republiky mimořádná opatření. Na jejich základě vznikla po vyhlášení branné pohotovosti státu v září 1938 Ústřední cenzurní komise (do té doby a po skončení branné pohotovosti prováděly c. státní prokuratura a tzv. tisková dozorcí služba). Řízení a kontrola médií na poč. okupace úzce navazovaly na praxi druhé republiky. C. vykonávali úředníci tiskové dozorcí služby (tiskového odboru vlády; později ministerstva školství a lidové osvěty) dosazení přímo do redakcí a napojení na okresní nebo policejní úřady. Média podléhala skupině pro tisk kulturně-politického oddělení Úřadu říšského protektora. Po válce byla obnovena platnost zákonů a nařízení z doby před r. 1938, ale politické strany neuplatnily dřívější cenzurní praxi. A tak od května 1945 fakticky žádná c. neexistovala. Po státním převratu v únoru 1948 se komunisté spolu s mocí ujali i řízení a kontroly médií. S cílem upevňovat (udržovat) mocenský monopol KSČ, založený (po prvních letech aktivní podpory) i na poslušné rezignaci neinformovaných občanů, existovala c. jako nezbytná součást řízení médií nepřetržitě po celou dobu trvání komunistické moci (s významnou výjimkou části r. 1968). Cenzurní úřad vznikl až pět let po převratu – pod názvem Hlavní správa tiskového dohledu. V druhé pol. šedesátých let 20. stol. došlo i k reorganizaci kontrolního systému. Cenzurní úřad byl přejmenován na Ústřední publikační správu. Nový přístup komunistů k řízení médií vyvrcholil v létě 1968 přijetím zákona, který označil c. za nepřijatelnou. Po okupaci Československa v srpnu 1968 byla c. znovu nastolena a byl zřízen Úřad pro tisk a informace, od r. 1969 a s federalizací ČSSR přejmenovaný na Český úřad pro tisk a informace a Slovenský úřad pre

tlač a informácie. Na začátku osmdesátých let 20. stol. byl zřízen jako zastřešující cenzurní orgán Federální úřad pro tisk a informace. Oba republikové úřady byly nakonec v dubnu 1988 úplně zrušeny a jejich pravomoci přešly na odbory tisku a informací republikových ministerstev kultury.

C. figuruje ve všech společnostech – i v nejvíce rozvinutých demokraciích. V nedemokratických společnostech bývá c. všudypřítomná a totalitní výklad obyčejně zdůrazňuje ochrannou funkci c. (brání bezpečnost a pořádek) a její legální povahu. Oslabování c. v západním světě přineslo až období po konci druhé svět. války. Ve výkladu současného (demokratického, západního) světa představuje pojem c. potlačení informací a idejí považovaných za urážlivé, nemorální (obscenní), heretické (rouhavé), navádějící ke vzpouře (velezrádné), ohrožující národní bezpečnost. Podstata c. bývá ve výkladu jejích obhájců založena na ochraně tří základních sociálních institucí: rodiny, náboženství a státu. Posttotalitní společnosti s dosud živou zkušeností totalitní c. obyčejně nepřipouštějí ani tyto úvahy. Zde bývá c. chápána ve své institucionální formě jako mocenský nástroj. A proto zde obyčejně snahy o kontrolu mediálních obsahů, které údajně ohrožují dobrý vkus či mravnost, nenacházejí významnější podporu. Tento přístup podporuje absence uspokojivé odpovědi na otázku, na koho by mohla demokratická společnost delegovat pravomoc kontroly mediálních obsahů a určování míry jejich (ne)přijatelnosti.

Ve 20. stol. došlo k dosud nejrozsáhlejšímu příklonu společností euroatlantického prostoru k úvahám o náboženské, umělecké, intelektuální či politické c. jako

o nežádoucí strategii. V tomto duchu byla přijata řada smluv a deklarací pro posílení svobody a lidských práv (Charta OSN r. 1945, Všeobecná deklarace lidských práv OSN r. 1948, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod z r. 1950, Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (Helsinské dohody) r. 1975 aj.). Svoboda projevu je garantovaná čl. 17 Listiny základních práv a svobod. Svobodu slova (tisku, médií) kontinuálně sledují a mapují nadnárodní organizace (např. World Press Freedom Committee) a popisují specializovaná periodika (např. *Index on Censorship* nebo *IPI Report*).

➔ čtyři teorie tisku, jejich kritika; dezinformace; ideologie; propaganda; regulace médií; teorie autoritářská; teorie sovětská; teorie sociální odpovědnosti

[kon]

SOUVISEJÍCÍ LITERATURA

Blodigová, A., Köpplová, B., Sekera, M. (2002). *Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků*. Katalog Výstavy k dějinám českého tisku na území ČR. Praha: SÚA.

Homerová, K. (1999). Tisková cenzura v Čechách, 1621–1660. In: *Sborník Národního muzea v Praze, řada C, XLXII/1997–1998/*, 1–4, Praha.

Hudec, V. (1982). *Úvod do teorie žurnalistiky*. Praha: Novinář.

Jones, D. (2001). *Censorship. A World Encyclopedia*. London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.

Kaplan, K., Tomášek, D. (1994). *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Klauberová, O. (1995). Cenzura a komunikace. In: *Čtenář*, 47. Praha.

Končelík, J. (2002). Proměny řízení a kontroly médií v roce 1968. In: *Konsolidace vládnutí a podnikání v ČR a EU*. Praha: FSV UK.

Končelík, J., Köpplová, B., Kryšpínová, J. (2003). *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum.

Köpplová, B., Köppl, L. (1989). *Dějiny světové žurnalistiky I. Celý svět je v novinách*. Praha: Novinář.

Milton, J. (1946). *Areopagitika aneb řeč o svobodě tisku*. Praha: Rudlof Mikuta.